

Halina Twaranowicz

"Запискі янычара" Канстанціна Міхайловіча як факт узаемадачынненняў славянскіх літаратур (XV-XVI ст. ст.)

Acta Polono-Ruthenica 2, 333-339

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

III. MIĘDZYSŁOWIAŃSKIE KONTAKTY KULTUROWE I ZWIĄZKI LITERACKIE

Halina Twaranowicz
Mińsk

***Запіскі янычара* Канстанціна Міхайловіча як факт узаемадчынненняў славянскіх літаратур (XV - XVI ст. ст.)**

Славянскія літаратуры ўваходзілі ў XVI ст. з даволі адметнымі абліччамі, імёнамі, а галоўнае - творчымі мажлівасцямі, гатовымі разгортвацца далей, паглыбляючы рэчышча агульнаеўрапейскіх рэнесансавых працэсаў у адпаведнасці з напрацаваным рознымі рэгіёнамі духоўным, гістарычным, сацыяльным вопытам. Гэтым вопытам забяспечваўся прыярытэт пэўнай мастацкай традыцыі ў аб'ягах агульнага славянскага тыпу культурнага фарміравання. Адна-часова ў той перыяд яшчэ аказалася магчымым узнікненне твора, які б стаўся па розных параметрах фактам некалькіх славянскіх літаратур. Маюцца на ўвазе *Запіскі янычара* або *Турэцкая хрока* Канстанціна Міхайловіча, серба, родам з Астровіцы.

Запіскі янычара былі адшуканы ў 1823 г. польскім літаратуразнаўцам А. Галензоўскім у кляштары Бердзічава і выдадзены ім жа праз пяць гадоў у *Зборы польскіх пісьменнікаў* у якасці аднаго са старажытных польскіх праявічных помнікаў. Памылка была выпраўлена ў 1851 г. даследчыкам В. Мацееўскім, чья праца адразу прыцягнула да *Запісак янычара* ўвагу еўрапейскага кола філолагаў. Прынамсі, творам зацікавіліся знакамітыя П. Шафарык і К. Ірэчак.

Запіскі янычара - адзін з першых твораў на польскай мове, але ж гэта і першы сербскі гістарычны твор, у якім, акрамя сербскай гісторыі, ці не ўпершыню так грунтоўна, дакладна апавядаецца пра

тагачасную Турцыю. Увогуле варта пагадзіцца з А. І. Рогавым, што *Запіскі* можна разглядаць і як гістарычнае сачыненне, і як мемуары, і як публіцыстычны твор, і адначасова як адлюстраванне сербскага і турэцкага эпасу і фальклору.¹

Для беларускай літаратуры *Запіскі янычара* Канстанціна Міхайловіча маюць вялікую цікавасць, уяўляючы сабой адзін з важных фактаў яе кантактных узаемасувязей з паўднёва- і заходнеславянскім культурна-літаратурным кантэкстам.

Дасюль застаецца спрэчным, на якой жа мове пісалася гэтае сачыненне. Дайшлі польскія і чэшскія спісы твору, як ранніх, так і пазнейшых рэдакцый. Мог Канстанцін карыстацца таксама старажытнасербскай або стараславянскай мовай, зразумелаю шматлікаму праваслаўнаму насельніцтву Вялікага княства Літоўскага, дзе была ва ўжытку блізкая літаратурная мова. Настаўнік віленскай гімназіі Ян Закрэўскі пакінуў сведчанне пра тое, што ў дзярэчынскай бібліятэцы Сапегаў меліся *Запіскі янычара*, пісаныя кірыліцай.

У карысць таго, што Канстанцін Міхайловіч жыў ва ўсходніх абласцях „Польска-Літоўскай дзяржавы”, у Вялікім княстве Літоўскім, гаворыць факт паходжання большасці польскіх спісаў менавіта адсюль. Варта нагадаць, што на гэты час тут ужо быў напрацаваны досыць багаты вопыт сувязей з паўднёвымі славянамі (дзеінасць мітрапалітаў Кіпрыяна і Грыгорыя Цамблака, сербскія агіяграфічныя помнікі, перакладныя творы свецкай, рыцарскай літаратуры і інш.). На выбар Канстанцінам месца жыхарства, зразумела, магло паўплываць і ягонае праваслаўнае веравызнанне.

Стыль *Запісак янычара* вылучае іх аўтара з усіх ранніх сербскіх пісьменнікаў. Літаратуразнаўца Й. Дэрэтыч лічыць, што па эмацыянальнасці Канстанцін Міхайловіч найбліжэй - да Канстанціна Філосафа, але ў цэлым пазбаўлены рыторыкі і этыкету, што стрымлівалі яго Дэспатавага біёграфа. Канстанцін пісаў так, як у той час пісалі на Захадзе і як у Сербіі сталі пісаць у наступным стагоддзі.²

Й. Дэрэтыч канстатуе той факт, што *Запіскі янычара* выбіваюцца з агульнага кантэксту тагачаснай сербскай літаратуры. Аднак відавочна, што феноменальнасць гэтага твора шмат у чым

¹ *Записки янычара. Написаны Константином Михайловичем из Островицы, введ., пер. и коммент. А. И. Рогова, Москва 1978, s. 27.*

² Деретий Јо., *Историја српске књижевности*, Београд 1983, s. 130.

тлумачыцца менавіта ўмовамі, у якіх апынуўся пасля турэцкага палону Канстанцін Міхайловіч.

„Польска-літоўская дзяржава” была ў пары свайго росквіту. У прыватнасці, на землях Вялікага княства Літоўскага выпяваў беларускі і ўкраінскі гуманізм, гарады атрымлівалі Магдэбургскае права, становішча між Захадам і Усходам змушала да канфесійнай талерантнасці, успрыняцця розных культурных традыцый. Звяртае на сябе ўвагу жанравая і змястоўная разнастайнасць тадышняй літаратуры. Як адзначаў у артыкуле *Перадумовы гуманізму на Беларусі* В. Зайцаў, яна ўключала ў сябе хронікі і летапісы, агіяграфіі, апокрыфы, багаслоўскія творы, астралагічныя і варажбітныя кнігі, рэлігійныя і свецкія аповесці, узоры палемічнай і аратарскай прозы. Нанова перапісваліся ў XV ст. старыя творы і перакладаліся тыя, што былі невядомыя раней.³

Канстанцін меў магчымасць пазнаёміцца з заходне-еўрапейскай літаратурай, невядомай на той час у Сербіі, хоць і там здаўна існавала багатая перакладная традыцыя. Увогуле ж насамперш паспяховае здзяйсненне задумы *Запісак* было вызначана самой асобай Канстанціна Міхайловіча - індывідуальнасцю творцы, які спазнаў розныя жыццёвыя планы і меў магчымасць глянуць на Айчыну здаля, калі ахопліваецца цэласная часавая панарама.

Застаецца толькі шкадаваць, што гэтае сачыненне не мела ў свой час адпаведнага яго вартасцям грамадскага і культурнага рэзанансу. Канстанцін, як некалі за пару стагоддзяў да яго ўсходнеславянскі Баян у *Слове аб палку Ігаравым*, скрушліва разважаў аб прычынах бядогнага стану славянскіх Балкан: „Вазьміце прыклад з каралём Маціасам. Якую ён, дзякуючы сваёй жорсткай барацьбе і вялізным тратам, пакінуў аб сабе памяць? Калі б ён палову тых сродкаў, якія змарнаваў на вайну з хрысціянамі⁴, скіраваў на барацьбу з паганымі, ён бы выгнаў туркаў за мора і праславіўся б ад усходу да захаду, ад Госпада Бога атрымаў бы вялікую ўзнагароду,

³ *Гісторыя беларускай дакастырычніцкай літаратуры*, Мінск 1967, т. 1, с. 153.

⁴ Маціас Корвін ваяваў з Чэхіяй з 1468 па 1479 гт. Ім былі далучаны да Венгры Маравія, Сілезія і Лужыцы. У 1477 - 1485 гт. Корвін вёў вайну з Аўстрыяй. акупіраваў у 1485 г. Вену. У далейшым ён меў намер стаць імператарам Германскай імперыі (*Запіскі янычара*, с. 128).

а ад людзей - гонар; яго б у вяках помнілі хрысціяне, а паганья дрыжэлі б пры напамінку ягонага імя. І так ты бачыш, што калі хрысціяне вядуць вайну між сабою, гэта агідна прад Госпадам Богам, прад усімі святымі і прад людзьмі. І знайце, што паганья сме- лья і мужныя не самі па сабе, а дзякуючы нашай нязгодзе і нашай нянавісці (і ўсеагульнай варожасці), і мы самі куем іхнюю пера- могу”.⁵

Відаць, па задуме Канстанціна Міхайловіча ўвесь разнастайны матэрыял *Запісак*, хай тое расповед пра іслам, традыцыі, звычаі, султанаў двор, паходы, заваёвы, паразы, падзеі ў сербскім кара- леўстве, гістарычных асобах з боку туркаў і сербаў, венграў - усе факты павінны былі будзіць у братоў-славян дзейснае спачуванне да лёсу аднаверцаў.

Дарэчы паставіць пытанне, наколькі ж актуальным быў твор Канстанціна Міхайловіча для „Польска-літоўскай дзяржавы”? Не- пасрэдныя водгукі на *Запіскі янычара* ў беларускай літаратуры па- куль што не выяўлены або не захаваліся. Аднак сачыненне Канстан- ціна з’яўляецца фактам агульнага тыпалагічнага раду нашага прыго- жага пісьменства сярэдзіны другога тысячагоддзя - акрамя яго значэння ў ланцугу кантактных узаемасувязей славянскіх літаратур. Культурная цэласнасць забяспечваецца толькі ўлікам усіх літаратур- ных з’яў, хай сабе, на перы погляд, і перыферычных. Увогуле месца мастацкага твора ў сістэме пэўнай літаратуры залежыць канкрэтна ад таго, якім крытэрыям аддаецца перавага пры ягоным разглядзе. Гэта добра відно на прыкладзе *Запісак янычара* - нават у рамках аднае кампаратывістыкі.

Жанр, абраны Канстанцінам для рэалізацыі свае задумы, быў на тоў час галоўным у беларускім пісьменстве. Летапісы і хронікі ўвайшлі ў пару апагея, рыхтуючыся спакваля, аднак, да развіцця са сваёй доўгатэрміновай універсальнасцю дзеля паступовага росквіту жанравай шматстайнасці. У рукі Канстанціна мог трапіць, напрыклад, *Летапіс вялікіх князёў Літоўскіх*. У першай палове 50-х гадоў XVI ст. была ўжо ўкладзена поўная рэдакцыя Беларускага II летапісу. У гэтых манускрыптах - у адрозненне ад сербскай лета- піснай традыцыі - князі і каралі паказваліся пераважна як звычайныя

⁵ *Записи янычара*, s. 105.

людзі з непазбежнымі недахопамі, слабасцямі. Увогуле такія асноватворныя кампаненты тэксту, як светапогляд, спосаб арганізацыі матэрыялу, яркая сведчаць пра ўзнікненне *Запісак янычара* ў польска-беларускім культурным асяродку таго часу. Сваёй суб'ектыўнасцю, ярка выяўленай публіцыстычнасцю твор Канстанціна выбіваўся з рамак хронікі на мяжу жанравых дзялянак, у гушчу жанраватворчых працэсаў.

Зараз цяжка меркаваць пра дасведчанасць Канстанціна, серба з Астровіцы, у радаводзе польскіх каралёў. Ці ведаў ён, што польскі і венгерскі кароль Уладзіслаў, які склаў галаву ў барацьбе з туркамі за вызваленне паўднёвых славян, быў беларуска-літоўскага (літвінскага) паходжання... Гэта ягоны бацька, кароль Ягайла, ужо ў вельмі-вельмі паважаным узросце, можа, з апошняй надзеяй прасіў князя Вітаўта: „Было ў мяне тры жонкі, дзве ляхавіцы, а трэцяя нямкіня, але плоду з імі не меў. А цяпер прашу цябе, з'яднай мне ў князя Сямёна сястрычну яго меншую Зофію, я за сябе замуж яе ўзяў бы, можа, хоць з роду рускага мне Бог дзяцей даў бы”⁶. У сваім апошнім шлюбе кароль Ягайла сапраўды зведаў шчасце бацькоўства, а карона па спадчыне перайшла да ягоных сыноў. Соф'я Гальшанская, па маці з роду Друцкіх, крыўскага паходжання, роду, што вёўся ад Усяслава Полацкага, стала польскай каралевай.

Да XVII ст. Польскае каралеўства бачылася паўднёвым славянам самай рэальнай сілаю, здольнай змагчы турэцкую навалу. Менавіта пра першынца Ягайлы і Софы, народжанага 31 кастрычніка 1424 г. у Кракаве Уладзіслава, караля вугорскага і польскага, распавядае з сумам у дзвюх главах свайго сачынення Канстанцін Міхайловіч (Гл. XXI. Як кароль Уладзіслаў з дэспатам напаў на Мурада. Гл. XXIII. Пра караля Уладзіслава і што ў яго пасля адбылося з туркамі).

У 1443 г. юны Уладзіслаў ажыццявіў паспяховыя ваенныя дзеянні супраць туркаў, вынікам якіх сталася падпісанне ў жніўні 1444 г. міру, карыснага для Венгрыі і ўсяго хрысціянскага свету. Аднак пад уплывам папскага легата Цэзарыні, упэўненага ў поўнай перамозе над султанам, мір, заключаны ў Сегедыне, быў сарваны. Уладзіслаў распачаў свой другі турэцкі паход 21 верасня, перапра-

⁶ Хроніка Быхаўца, „Полымя”, 1993, нр 10, с. 165.

віўшыся цераз Дунай. У бітве пад Варнай 10 лістапада Ягелончык сам павёў у атаку прыдворны гуф, які быў неўзабаве акружаны туркамі. Пасля гэтага ніхто з ацалелых воінаў не бачыў Уладзіслава жывым.

Канстанцін Міхайловіч праявіў надзвычай добрую дасведчанасць пра Уладзіслава, як змагара з туркамі. І дагэтуль не выяўлена, з якіх крыніц браў ён інфармацыю. Першы паход Уладзіслава быў паспяховым, смелым прарывам малога войска ўглыб Асманскага царства і значна актывізаваў вызваленчы рух на Балканах. Успыхнулі паўстанні ў Новым Брдо і ў Сафійскай акрузе, а таксама ў Грэцыі і Албаніі. Вынікам заключанага міру стала вяртанне сербскаму дэспату Георгію разам са Смедэравам яшчэ 23 гарадоў.

Тое, што апісваючы ўжо горкі фінал другога, трагічнага паходу, Канстанцін ужывае займеннік „нашы”, хоць сербы не бралі ўдзелу ў гэтай бітве, гаворыць пра адчуванне ім сваёй прыналежнасці да пераможаных. Ён мог бы напісаць „хрысціяне” або „венгры і палякі”, аднак, абраўшы на доўгі час сваім домам „Польска-літоўскую дзяржаву”, ужо падсвядома замацаваўся ў еднасці з яеі насельнікамі. І калі ў „Гл. XII/ Якім павінен быў бы быць паход супраць турак і як яго трэба арганізаваць” аўтар разважае пра абавязкі караля і надзейнае забеспячэнне ягонай аховы, дык хутчэй за ўсё пераасэнсоўвае трагічныя падзеі пад Варнаю, гібель блізкага родзіча, дзядзькі караля тагачаснай Польшчы Ольбрахта, сына Казіміра.

Канстанцін відавочна ідэалізуе караля Ольбрахта. У прыватнасці, бясслаўны букавінскі паход падаецца ва ўзнёслай эмацыянальнай інтэрпрэтацыі як акцыя цалкам скіраваная супраць „паганых”, з-за якой Ольбрахт тым не менш „шмат пацярпеў ад людзей сваёй дзяржавы”. Увогуле, каб натхніць караля на выступ супраць туркаў, Канстанцін, відаць, гатовы стварыць міф пра мужага, гераічнага валадара Яна Ольбрахта. *Зніскі янычара*, своеасабліва належачы некалькім славянскім літаратурам, працягваюць вызвалальную тэматыку ў такой мастацкай форме, якая дае падставы разглядаць гэты твор у кантэксце рэнесансавых працэсаў.

Асноўнаму расповеду ў *Знісках* папярэднічае невялікая прадмова: „Мы, усялякага роду людзі, кіруемся святым хрышчэннем богаславапа Госпада нашага Ісуса Хрыста; веруем і спавядаем адзінага Госпада Бога, творцу неба і зямлі, у трох асобах: Айца, Сына

і Святога Духа, Троіцу адзіную і непадзельную, якая ўладарыць навекі вечныя. Амінь. А паколькі мы веруем, мы і прымаем святое хрышчэнне ў імя Айца і Сына і Святога Духа. Ад Хрыста нашага мы называемся хрысціяне ў славу Бога нашага. І таму мы, дастойная святая Троіца, молімся Тваёй святой міласэрнасці. Паспяшайся памагчы сваім хрысціянам і адварні праклятых паганых. Амінь”⁷. Канстанцін верны хрысціянскаму звычаю пачынаць любую справу з малітвы, каб заручыцца блаславеннем на ейны добры працяг.

Агульныя, здавалася б, фразы Канстанцінавай прадмовы ўтрымліваюць у сабе тым не менш ідэйную, тэматычную скіраванасць твора. Аўтар сцвярджае, што выступае ад усіх слаёў хрысціянскага насельніцтва, якое пакутуе пад турэцкім прыгнётам і тых, каму пагражае ісламская агрэсія. Ён абыходзіць адрозненні ў Сімвале веры між дзвюма хрысціянскімі канфесіямі, што і зразумела, бо спадзяецца на поспех агульных, супольных намаганняў хрысціянскіх народаў.

Гістарычныя падзеі амаль не давалі славянину-патрыёту свабоды выбару. Слова мусіла служыць аднаўленню справядлівасці цягам доўгіх вякоў. Заклік да барацьбы, малітоўная просьба, надзея, вера ў вызваленне сталі лейтматывам славянскіх літаратур ад XIV ад XIX ст. ст. Не было патрэбы ў звароце да антычнай трагедыі, драмы. Тагачасныя Еўрыпіды і Сафоклы мелі перад сваімі вачыма, быццам падмосткамі былі ўсе Балканы, трагедыю цэлых народаў і самі былі яе ўдзельнікамі.

⁷ *Запіскі янычара*, s. 35.